

дослідженні суб'єктивних оцінок, забезпечить наукову достовірність результатів дослідження.

Оскільки дана робота має ознаки комплексного та міждисциплінарного викладу проблеми, її концептуальні засади спираються на здобутки усіх галузевих суспільствознавчих наук – історії, політології, етнології, демографії, економіки, а також на ідеї нової дисципліни, що сформувалася в останніх десятиліттях, - етнодержавотворення. Використання сукупності загальнонаукових, спеціально-історичних і міждисциплінарних методів пізнання створить належні умови для досягнення поставленої мети.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кульчицький С.В. Методологія і методика наукового дослідження. Матеріали до нормативного курсу. – К., 2003; 2. Колесник І.І. Історіографічний дискурс в Україні: реалії та прогнози // Сучасна українська історіографія: проблеми методології та термінології: Матеріали Всеукраїнського науково-методологічного семінару (Київ, 7 червня 2004 р.) – К., 2005. –С.22-35; 3. Михайлюк В. Історіографія розвитку аграрних відносин в Україні (70-ті – початок 90-х рр.) – К., 1992; 4. Ганжуров Ю.С. Кількісні методи в історичних дослідженнях: досвід і деякі питання методики // Український історичний журнал. - 1994. - №4. – С.30-40; 5. Горобченко Т.Ю. Введение в историю. - М., 2001; 6. Коваленко И.Д. Теоретико-методологические проблемы исторических исследований // Новая и новейшая история. -1995. - №1. - С.3 - 33; 7. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. У 2 ч. - Ч.1. – К., 1994. – С.196. 8. Михайлюк В. Вказана праця. – С.23; 9. Горобченко Т.Ю. Вказана праця. – С.40-41.

Л.М. Шевченко

АНАЛІЗ РАДЯНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ З ПИТАНЬ РІВНЯ ТА ЯКОСТІ ЖИТТЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В РОКИ ХРУЩОВСЬКОЇ «ВІДЛИГИ»

Після проголошення незалежності Україна стала на шлях розвитку ринкової економіки. У комплексі складних соціально-економічних проблем України, що безпосередньо пов'язані з трансформацією економіки на ринкових засадах, винятково важлива роль належить рівню та якості життя населення як основи соціально-економічного розвитку суспільства. Сучасна держава може стрімко розвиватися тільки за умови, якщо її економічна політика спрямована на поліпшення рівня та якості життя громадян, розширення їх можливостей формувати власне майбутнє. Рівень життя населення характеризує досягнутий на визначений період часу в суспільстві рівень задоволення різноманітних потреб населення (не лише фізичних, а і соціальних, інтелектуальних, духовних, політичних), який гарантується соціально-правовим забезпеченням умов життєдіяльності населення і обмежується рівнем економічного розвитку держави. Якість життя – це якісна характеристика ієрархії значення задоволення життєвих потреб людини¹.

Трансформація в політичній та економічній сферах потребує подолання негативних наслідків як у структурі, так і в суспільних відносинах агропромислового комплексу. Високий рівень розвитку аграрного сектору є не лише основною умовою продовольчого та сировинного забезпечення населення, а й важливим чинником політичної стабільності, економічної безпеки держави. Реконструюючи аграрний сектор економіки на ринкових засадах, Україна зобов'язана подбати про ідеологічне забезпечення нової аграрної політики. Передусім слід пробудити громадський інтерес до соціально-економічних проблем села і переконати суспільство в необхідності концентрації зусиль для виведення сільського господарства з глибокої кризи, створення для цього на селі належних культурно-побутових умов життя. Звідси впливає важливість та актуальність вивчення глибинних процесів і змін, які відбувалися в житті українських селян у минулому. Особливо цінним у цьому сенсі може бути досвід хрущовських часів, коли були здійснені неодноразові спроби реформувати сільськогосподарську галузь економіки.

Автор статті поставив мету проаналізувати ступінь наукової розробки проблеми рівня та якості життя сільського населення України в роки хрущовської «відлиги» через реалізацію поставлених завдань: вивчення, класифікацію та систематизацію історіографічної бази проблеми.

Природно, що велика кількість історичних праць стосовно вказаної проблематики вимагало їх історіографічного аналізу. Крім обов'язкових у дисертаційних і монографічних працях оглядів літератури, більше бібліографічного, ніж історіографічного характеру, у 50-80-ті рр. ХХ ст. опубліковано декілька суто історіографічних праць. Серед них аналітичні статті Л.Ю. Беренштейна, В.В. Горака, С.М. Зверева, Я.С. Калакури, В.С. Петренка, А.В. Санцевича, В.Л. Юрчука² та інших науковців. Основна увага в них зосереджена на історіографії організаторської діяльності КПРС в аспекті розвитку сільського господарства в післявоєнні роки. До останніх досліджень, у яких

.....
продовжено вирішення даної проблеми і на які спирається автор, належить колективна праця Л.Ю. Беренштейна, С.В. Кульчицького, В.П. Михайлика, П.П. Панченка та інших істориків³. У ній формулюється новий підхід до оцінки історичних явищ, що, безумовно, призводить до переорієнтації науки з ідеологічного обслуговування в суто наукове русло.

Оскільки кількість робіт, в яких, з тією чи іншою мірою повноти, досліджується проблема рівня та якості життя сільського населення України в хрущовські роки, є доволі великою, автор статті вважає доцільним погодитися з думкою І.М. Романюка⁴ щодо аналізу їх за кількома групами. До першої групи належать насамперед багатотомні академічні, узагальнюючі видання; до другої – індивідуальні та колективні монографії, написані у 50-80-ті рр., а також окремі статті і брошури, дисертаційні праці, присвячені досліджуваній темі; до третьої – праці, видані зарубіжними авторами та представниками української діаспори; і до четвертої – дослідження, опубліковані після здобуття Україною незалежності. Оскільки найбільш багатого і науково значимою для вивчення проблеми життя сільського населення України в роки хрущовської «відлиги» є історіографія радянського періоду, автор у даній статті сконцентрував свою увагу саме на аналізі праць радянських науковців.

Серед великої кількості виданих за часи радянської влади історичних досліджень, присвячених рівню та якості життя сільського населення України в 1953-1964 рр., є багатотомні праці, у яких з жорстких ідеологічних позицій висвітлені виробничі та соціальні явища в житті українських селян у вказаний період⁵. Більшість таких праць стосується оцінки організаторської та ідейно-виховної роботи комуністів серед колгоспників і робітників радгоспів.

Варто зазначити, що праці, як правило, були доволі об'єктивними, містили цікавий фактичний матеріал, але їм притаманна ідеологічна заангажованість, надмірне цитування марксистсько-ленінських принципів. Названі риси значною мірою пронизують дослідження Ю.В. Арутюняна, С.М. Зверева, Б.П. Ковалевського, Є.С. Коройда, П.Ю. Котлова, П. Костика, М.О. Лисенка, П.Г. Синька, В.І. Юрчука⁶. Нерідко в цих працях перебільшувались показники рівня та якості життя населення, бажане видавалося за дійсне. Чимало гострих питань, таких, зокрема, як етносоціальні, соціально-економічні нерідко взагалі замовчувалися.

Історіографічний огляд показує, що понад 50 праць з проблем розвитку сільськогосподарського виробництва, а відтак і з питань рівня та якості життя сільського населення у другій половині 50-х – першій половині 60-х рр. ХХ ст., належать Л.Ю. Беренштейну. У 1968 р. він захистив докторську дисертацію з теми «Організаторська й ідейно-виховна робота колгоспних і радгоспних партійних організацій України (у період між ХХ і ХХІІІ з'їздами КПРС)»⁷.

Проблеми рівня та якості життя сільського населення України висвітлювалися з комуністичних позицій ідейно-виховної роботи. Такий підхід при написанні монографій і статей часто-густо не з власного бажання, а з огляду на чіткі ідеологічні вимоги, застосовували Л.Д. Вітрук, Є.М. Волос, М.С. Грищенко, М.І. Лавринович, М.В. Сеньків, О.А. Червинський, М.Т. Шепета, І.І. Ясницький та інші історики⁸.

Про рівень культурного розвитку, а також про місце і роль виробничої сільськогосподарської інтелігенції можна зробити висновки, ознайомившись з працями І.Ф. Буркала, В.Д. Добротвора, В. Варецького, О.А. Завадської, В.С. Петренка, І.М. Чаварги, Л.А. Шевченка⁹. У вказаних публікаціях приділялася значна увага з'ясуванню культурно-освітніх проблем населення, пропагувалася ідея визначної ролі Комуністичної партії як керівної і спрямовуючої сили суспільства.

У 60-80-х рр. в зв'язку з тим, що у партійно-директивних документах зміщувалися ідейно-політичні та методологічні акценти на утвердження єдиного народногосподарського комплексу Радянського Союзу та формування нової спільноти – радянського народу, історики також почали зосереджувати особливу увагу на загальному, а не специфічному у тій чи іншій республіці, а тим більше в окремих регіонах. За цих обставин в працях з історії України соціально-економічні процеси в регіонах, зокрема західноукраїнському, почали нівелюватися, тобто специфічне цілеспрямовано замовчувалося та не відзначалося, а, навпаки, вишукувалися приклади для підтвердження тези про домінування універсального, характерного для всього радянського суспільства¹⁰. Ця тенденція притаманна опублікованим на початку 60-х рр. монографіям М.К. Івасюти та Й.Д. Черниша¹¹. Вони, дотримуючись настанов партійних документів, характеризували колективізацію сільського господарства як виключно прогресивне явище, підтримане усіма селянами західноукраїнського регіону. При цьому автори зробили спробу критично осмислити систему організації сільського господарства Західної України з метою підвищення його ефективності.

У 70-80-ті рр. було опубліковано чимало цікавих, змістовних наукових праць з окремих проблем життєдіяльності села: економіки, питань господарювання, місцевих органів влади й

управління, соціально-культурного розвитку тощо¹².

На початку 80-х рр. з'явилися публікації П.П. Панченка, який зробив вагомий внесок у розвиток дослідження проблеми рівня сільського господарства, а отже, й життя сільського населення України у хрущовські часи. Він проаналізував усі доступні на той час матеріали, визначивши ступінь їхньої достовірності і виклавши свої погляди на тлі загальнонаціональних перетворень¹³.

Отже, з аналізу історіографічної бази проблеми рівня та якості життя сільського населення України в роки хрущовської «відлиги» випливає очевидне: її дослідження в радянській науці базувалося на засадах марксистської теорії. Варто зазначити, що в публікаціях радянських дослідників мало використовувався термін «якість життя», частіше натрапляємо на термін «добробут», «рівень життя». Найістотніший вплив на еволюцію наукових поглядів у планово-директивній економіці мала теоретична дискусія, розгорнута навколо з'ясування питання стосовно змісту і характеру відносин категорії «рівень життя», а також загальної структури показників, якими має визначатися сутність цієї категорії і які включаються до її складу. Радянських дослідників насамперед цікавили ті потреби, формування та задоволення яких залежало від виробництва. Тому поширеним було уявлення про рівень життя, як про кількість споживних матеріальних, культурних і соціальних благ та ступінь задоволення потреби в них на досягнутій стадії розвитку продуктивних сил.

Під покращенням рівня життя в радянській економіці розумілося зростання забезпеченості населення послугами, які значною мірою брала на себе держава за рахунок суспільних фондів споживання. Відкидаючи суб'єктивну граничну корисність, класики марксизму-ленінізму надавали великого значення категорії суспільної корисності, роль якої буде по-справжньому виявлятися лише в соціалістичному суспільстві і зростати в міру його розвитку. У зв'язку з цим багато радянських економістів вважали, що критерієм оптимальності розвитку соціалістичної економіки повинно стати отримання максимуму суспільної корисності. Характерною особливістю, яка була притаманна розвитку наукових досліджень стосовно рівня та якості життя, було існування ідеологічно заданої висхідної установки, яка полягала у тому, що під впливом дії «основного закону соціалізму» рівень життя та умови забезпеченості радянських людей ні за яких обставин не могли визнаватися як бідність у масштабах, які мали масовий характер, а могли трактуватися як нетипове і локальне явище. Вітчизняне суспільствознавство було майже приречене протягом трьох десятиріч здійснювати аналіз і висвітлення життя сільського населення виключно під кутом зору подолання його істотних відмінностей від міста, встановлення соціальної однорідності радянського суспільства.

Підсумовуючи вищевикладене, наголошуємо на тому, що створені протягом 60-80-х рр. дослідження з проблем села й аграрної політики держави, незважаючи на їхню методологічну й ідеологічну заангажованість, становлять вагомий науковий доробок, який допоможе критичному переосмисленню історичного процесу, новому розумінню вже відомих фактів та явищ.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Узунов Ф.В. Оцінка рівня і якості життя населення// Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. екон. наук. – Харків, 2004. – С. 12; 2. Беренштейн Л.Ю., Юрчук В.І. Історіографія діяльності Комуністичної партії України по відбудові і дальшому розвитку сільського господарства республіки (1945-1958 рр.) // Наукові праці з історії КПРС. – К., 1968. – Вип. 26. – С. 18-27; Горак В.В. До історіографії організаторської роботи в галузі пропаганди і впровадження передового досвіду в сільськогосподарському виробництві України // Там само. – С. 105-114; Зверев С.М. Історіографія діяльності КПУ по розвитку соціалістичного сільського господарства республіки (1951-1958 рр.) // Наукові праці з історії КПРС. – К., 1970. – Вип. 42. – С. 87-98; Петренко В.С. Історія селянства Української РСР 1951-1970 рр. в радянській історіографії // Український історичний журнал (далі – УІЖ). – 1971. – № 3. – С. 128-134; Калакура Я.С. Радянська історіографія боротьби Компартії за інтенсифікацію сільського господарства (1959-1975 рр.) // Наукові праці з історії КПРС. – К., 1976. – Вип. 81.; Калакура Я.С., Петренко В.С. Колхозное крестьянство в сельском хозяйстве УССР в украинской советской историографии (1945-1975) // Вопросы истории. – 1995. - № 7. – С. 86-95; Санцевич А.В. Трудящі післявоєнного села України в радянській історіографії // Історичні дослідження УРСР– К., 1968. – Вип. 1. – С. 21-25; Санцевич А.В. Джерелознавство з історії Української РСР післявоєнного періоду (1945-1970). – К., 1972; 3. Історіографія розвитку аграрних відносин в Україні у другій половині ХХ століття / Беренштейн Л.Ю., Кульчицький С.В., Михайлик В.П., Панченко П.П. та ін. – К., 1999; 4. Романюк І.М. Українське село в 50-ті – першій половині 60-х рр. ХХ століття. – Вінниця, 2005. – С. 9; 5. Історія народного господарства УРСРУ 3-х т., 4 книгах. – Т.3. – К., 1987; Історія селянства Української РС р. У 2-х томах. – Т.2. – К., 1967; Історія Української РС р. У 8-ми т., 10 книгах. – Т.8. – К., 1979; Развитие механизации и электрификации сельского хозяйства Украинской СС р. – К., 1987; Развитие аграрной экономики УССР. – К., 1987; Соціалістична перебудова і розвиток сільського господарства Української РС р. У 2-х т. – Т.2. – К., 1968;

6. Арутюнян Ю.В. Механизаторы сельского хозяйства СССР в 1929-1957 (Формирование кадров массовых квалификаций). – М., 1960; Зверев С.М. Діяльність Комуністичної партії України по зміцненню і розвитку громадського господарства колгоспів (1951-1958). – К., 1969; Котлов П.Ю. Діяльність Комуністичної партії України по удосконаленню суспільно-економічних відносин колгоспного села (1951-1958 рр.). – Харків, 1974; Ковалевський Б.П. Дальнейшее укрепление союза рабочего класса и колхозного крестьянства в период строительства коммунизма 1959-1970 гг. (на материалах Украинской ССР). – К., 1972; Костик П. У боротьбі за технічне оснащення сільського господарства: Діяльність Компартії України по створенню і дальшому розвитку матеріально-технічної бази сільського господарства західних областей УРСР (1939-1975). – Львів, 1980; Лисенко М.О. Роль Комуністичної партії України в підготовці керівних колгоспних кадрів (1930-1958 рр.) // Наукові записки з історії КПРС. Вип. 28. – К., 1969. – С. 107-115; Шульга І.В. Політика партії в галузі сільського господарства у 1951-1965 рр. // Наукові праці з історії КПРС. Вип. 28. – К., 1969; Юрчук В.І. Боротьба Комуністичної партії України за відбудову і розвиток народного господарства (1945-1952 рр.). – К., 1965; 7. Бернштейн Л.Ю. В авангарді трудівників села (колгоспні і радгоспні партійні організації України між ХХ і ХХІІІ з'їздами КПРС). – К., 1968.; Беренштейн Л.Е. Организаторская и идейно-воспитательная работа колхозных и совхозных партийных организаций Украины (в период между ХХ и ХХІІІ съездами КПСС): Дис. д-ра ист. наук: 07.00.01. – К., 1968; 8. Вітрук Л.Д. Поліпшення побутових умов населення Української РСР (1946-1958) // Історичні дослідження. Вітчизняна історія. – К., 1978. – Вип. 4. – С. 121-138; Вітрук Л.Д. Улучшение социально-бытовых условий жизни трудящихся УССР (60-80-е гг.). – К., 1986; Волос Є.М. До питання про діяльність КП України щодо механізації колгоспного виробництва (1951-1958 рр.) // УІЖ. – 1971. – № 5. – С. 83-87; Грищенко М.С. Нариси з історії школи в Українській РСР (1917-1965). – К., 1965; Лаврінович М.І. Соціальні проблеми розвитку колгоспного села. – К., 1975; Сеньков М.В. Повышение культурно-технического уровня колхозного крестьянства в период социалистического строительства (1946-1960). Рук. канд. дис. – 1984, Львовский університет; Червинський О.А. Деякі питання культурного будівництва на селі в період між ХХ і ХХІІІ з'їздами КПРС // УІЖ. – 1965. – № 1. – С. 66-74; Шепета М.Т. Допомога робітничого класу України колгоспному селу у боротьбі за дальше піднесення сільського господарства. (1951-1958). – Чернівці, 1958; Ясницький І.І. Піклування Комуністичної партії України про піднесення культурного рівня колгоспного селянства в післявоєнні роки (1945-1957) // Наукові записки Української сільськогосподарської академії. – К., 1958. – Т. 2. – С. 195-219; 9. Буркало І.Ф. З історії ліквідації неписьменності і малописьменності на Закарпатті в роки Радянської влади // УІЖ. – 1966. – № 5. – С. 98-116; Варецький В. Розквітає економіка і культура Радянського Закарпаття // Економіка Радянського Закарпаття. – 1965. – № 6. – С. 9-14; Добротвор В.Д. Культурно-освітня робота на селі. – К., 1967; Завадская О.А. Развитие общеобразовательной школы Украины в период строительства коммунизма (1958-1968 гг.). – К., 1968; Петренко В.С. Село на шляхах піднесення. Зміни в складі, умовах праці і життя колгоспного селянства Української РСР (1951-1969). – К., 1970; Чаварга І.М. Розвиток освіти і культури на Закарпатті в 1959-1965 рр. // УІЖ. – 1969. – № 10. – С. 84-89; Шевченко Л.А. Розвиток української радянської культури. 1959-1965. – К., 1968; 10. Василенко С.Т., Горват І.М. Здійснення ленінського кооперативного плану на Закарпатті // УІЖ. – 1975. – № 6. – С. 94-98; Колотуха Я.Я. Возз'єднана Україна // УІЖ. – 1964. – № 4. – С. 28-39; Кошарний І.Я. У сузір'ї соціалістичної культури. Культурне будівництво в возз'єднаних областях УРСР (1939-1958 рр.). – Львів, 1975; 11. Івасюта М.К. Нариси історії колгоспного будівництва в Західних областях Української РСР. – К., 1962; Черниш Й.Д. Комуністична партія України – організатор соціалістичних перетворень на селі у західних областях УРСР (1939-1958). – Львів, 1963; 12. Беззуб М.К., Зимовець В. Економічні проблеми розвитку сільського господарства. – К., 1974; Допомога робітничого класу колгоспному селянству у боротьбі за дальше піднесення сільського господарства (1951-1958 рр.). – Чернівці, 1970; Малько О.А. Вклад рабочего класса Украинской ССР в укрепление материально-технической базы сельского хозяйства (1959-1970). – К., 1974; Народне господарство Української РСР в післявоєнні роки (1946-1964 рр.). – К., 1965; Столяренко В. Соціалістичні перетворення в українському селі. – К., 1967; 13. Панченко П.П. Развитие сельского хозяйства Украинской ССР (1959-1980). – К., 1980; Панченко П.П., Євтушенко А.П. Радгоспи: шлях становлення і розвитку. 1917-1980. – К., 1982; Панченко П.П. Развитие общественно-политической жизни современного села УССР. 1960-1984. – К., 1985; Панченко П.П., Чижко В.С. Украинское село на путях научно-технического прогресса: достижения и просчеты (60-80-е гг.). – К., 1989; Панченко П.П. Научные основы развития общественно-политической жизни села (на примере Украинской ССР): 1959-1978. – К., 1979.

В.В. Тарасов

ГОРБАЧОВСЬКА ГЛАСНІСТЬ У ДЗЕРКАЛІ СУЧАСНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ: ПОДОЛАННЯ СТЕРЕОТИПІВ

Незважаючи на те, що історія перебудови кінця 1980 – початку 1990-х років не є надто віддаленою від сучасності, її осмислення в межах новітньої історіографії демонструє певну стереотипність в оцінках та інтерпретації ключових подій. Подібне становище неабияк пов'язане зі слабкою розробкою поняттєво-термінологічного апарату перебудови. У «гамівній сорочці» стереотипів перебуває і проблематика гласності¹, що, безумовно, потребує зайвої уваги до аналізу